Оповідання

I

Дідові Грицькові, що жив біля греблі в с. Тарасівці, тепер було вже літ дев'яносто. Високий, а колись, мабуть, і кремезний дід, зовсім зморщився, мов печене яблуко, хоч на свої літа був ще здоровий. Грицько був жонатий на третій жінці, Марині, і при ньому жили діти від третьої жінки: жонатий син Петро, молодий хлопець Іван і дочка Оксана. Всіх дітей у Грицька було двадцять восьмеро. Від першої жінки зостався тільки один син Дем'ян, а ті всі померли. Дем'янові, хоч він і не з старших, було вже літ сорок п'ять. Жив він особо од батька і теж мав дітей.

Дід Грицько дуже бідував, бо хоч і довго він прожив на світі, а ніяк не міг збитись на хазяйство: то діти були малі, то підростуть, та повмирають. Та так цілий свій вік Грицько справляв родини та похорони — де вже тут хазяїном зробишся? За третьою жінкою бог благословив дідові діждать трьох дітей. Старший син став справжнім робітником, а менші помагали, і дід збився на пару воликів. Не те, щоб хазяйство завелось, а хліб був; цей же рік якби вродило, то зовсім би таки став на ноги. Та не благословив господь милосердний в цім році урожаєм: одне запалило, друге кузька поспивала, так що інший і заможний хазяїн, як торішнього запасу не має, теж буде купувати хліб, бо свого дай боже, щоб стало до різдва.

Важко дуже було Грицькові. І все б нічого: дід привик горювати. Він міркував так: старший син найметься в городі — до весни перебідуємо, а там, бог дасть, зародить хлібець, — полатаємось. З робітником-сином не те, що самому столітньому дідові!.. Та, отак собі міркуючи, зібрали який був хліб, позвозили в тік, продали сінця возик на обіхід, найшли собі спільного чоловіка, спряглись і почали орати. От вже й впорали, і посіяли півтори десятини жита, півдесятини пшениці... "А там весною,

як бог дасть, діждемо, — думає Грицько, — посіємо ячменю, може, й вівса достанем... Тепер з робітником не те, що... та й воли ж є!"

Думай собі та гадай, чоловіче; не так воно все буде, як ти міркуєш, а як бог дасть!..

Рано в неділю сидить Грицько на призьбі і думає: "Коли б мені, господи, прожить ще годів тих три. Петро привчиться хазяйнувать коло мене... хліб зароде, корову купимо, овечат... менші діти підростуть, а там в дорогу: пора старим кісткам на спокій! Хоч би за жизні побачить, що у дітей хліб є".

— Здрастуйте, діду! З неділею будьте здорові! — сказав сільський десятник Вакула.

— Спасибі!

— А чи знаєте ви, діду, що ваш Петро в цім році повинен жеребок тягти у москалі? Прийшла бомага, щоб всіх наших хлопців двадцятиодноліток на Кузьми-Дем'яна у волость везти до прийому. То ви скажіть Петрові, щоб лагодився.

Неначе хто довбнею вдарив діда Грицька по голові. Він знав, що тепер усі двадцятиоднолітки тягнуть жеребок. Ще тоді дід про це розпитував писаря у волості, як задумав оженить Петра, і йому сказали, що син його має вільготу, як один робітник при старому батькові, і що він у москалі не піде, а тепер... бомага прийшла... щось воно не так, мабуть? Як казали йому про вільготу, так він це розумів добре, бо це й по правді: одного робітника та й того взять... як же це тепер буде? Може, помилились?..

— Прощайте, діду! — сказав Вакула та й потяг далі. Він бачив, що дід так зажурився, неначе остатню пару своїх волів загубив.

Грицько не чув, як Вакула прощався: він і не бачив нічого. В голові тільки одна думка сиділа: "Петро в москалі, як же я, старий, немощний, жінка, двоє дітей, невістка?.. Всі в найми... не сьогодні-завтра помру, хто поховає?.. Де стара прихилить голову?.. Дем'ян — чужий, Іван — малий, Оксана теж... А невістка? Зав'язали чужій дитині світ... Ні, це помилились! Петро вільготний: сам Митрохван Сидорович казав... Треба розпитать... самому треба розпитать. Піду у волость!.." Дід встав, ввійшов у хату, одягся й сказав, що йде у волость: кличуть чогось. В сім'ї нічого ще не знали про це.

Волость була недалеко. На дорозі догнав Грицька знайомий і підвіз його. У волості було багато людей. Там теж батьки розпитували про дітей: кому йти в москалі, кому вільгота. Голосно балакали. Діда Грицька всі знали, бо він був самий ветхий чоловік. Дід Грицько неначе ще гірше постарів і зморщився: так звістка про сина уразила його дуже.

— Здрастуйте, з неділею будьте здорові! — сказав дід, знявши шапку. Біле, як пожовкле, волосся на голові й бороді розвівалось по вітру.

— Будьте й ви, діду, здорові! — сказали деякі.

— А чого се, діду, ви старі ноги били до волості? — запитав Грицька один громадянин.

— Лихо, сину, погнало. Одного робітника на старість діждався, та й того велять у прийом везти. Попереду сказали, що він вільготний, а тепер загадують везти. Прийшов розпитать Митрохвана Сидоровича.

— Митрохвана нема, діду! Другий вже писар. Ідіть, поки не поїхали, бо либонь кудись з головою збираються.

Дід пішов у волосне правленіє, поздоровкався до голови і почав розказувати своє діло.

— Та тепер ніколи, діду, прийдеш завтра. Треба їхати нам в Ковалівку. Було б раніше прийти, — перебив його голова.

— Ні, вже уважте на мою старість. Розкажіть мені, як воно буде з моїм сином: казали, що вільготний, а тепер загадують у прийом везти.

— Ніколи нам! — каже й писар.

— Та вже будьте ласкаві!.. Якщо теє, то...

— А подивіться там по ревізії, як він стоїть? Писар знехотя вернувся до столу.

— З якого села?

— Тарасівський, пане писарю!

— Та скоріше, Онопрій Хведорович, справляйтесь, бо ще й спізнимось!

— А звуть як?

— Грицько Мирошник.

Писар найшов сімейство Мирошникове та й каже:

— У тебе, діду, три сини: Дем'ян від першої жінки. Петро й Іван від третьої. Петрові в цім році черга; він зовсім не льготний, бо єсть старший син Дем'ян.

— Оце так! Хіба ж Дем'ян зо мною живе? Він сам чоловік старий, у його єсть діти свої... Хіба він на мене буде робити?.. Та нехай на мене, а на матір? Вона ж йому мачуха!

— Це вже не наше діло, діду! Іди в город, там розпитуйсь. Як воно буде — ми не знаємо. Єсть у тебе три сини; Петрові черга, то ти його й привозь на Кузьми-Дем'яна... А вільготи йому нема, бо є ще в тебе син Дем'ян, старший. — З цими словами голова й писар вийшли з волості.

II

Замолоду якось легше чоловікові горе терпіть — він надіється, що перебуде лихо. У старого ж чоловіка ні здоров'я, ні надії нема, то дуже тяжко йому, як часом трапиться... несподіване лихо спіткає. Дід Грицько хоч і багато на своєму віку бачив усякого горя, і згорбило воно його, а все ж не таке тяжке було те давнє, забуте горе, як теперішнє. Одно те, що він і в думці не покладав, щоб Петро покинув його на старість, а друге — йому ніяк не вірилось, щоб се по правді було... "Як же таки можна, — міркував дід, — одного робітника взять? Дем'ян в одділі, у Дем'яна п'ятеро своїх діток... яку ж він мені поміч дасть, коли йому ледве стає своїх діток одягнуть та годувать? Ну, нехай ще мене, старого; я таки батько... а мачуха та малі діти?"

Так міркував старий Грицько, як ішов з волості. З дому Грицько пішов натщесерце і дуже охляв, та за думками, що гнітили його, й про їжу забув. Тільки ноги старі не хотіли зовсім слухать діда. Він ледве-ледве переступав, упираючись на ціпок, а далі сів на дорозі одпочить. Зовсім надвечір доплентавсь Грицько додому.

— Що се ви, тату, так довго барились? — спитав його Петро. Він сидів на призьбі з жінкою, і дід сів біля них.

— Ноги, сину, старі, ледве дочвалав.

— А чого ж там кликали вас, тату? Яке таке діло припало, щоб старого чоловіка тягти до волості?

— Ніде правди діти, треба тобі розказать, яке діло, бо крути не верти, а прийдеться й тобі знать це діло. Біда, діточки, нас спіткала несподівано. Я собі міркував, та й люди казали, що ти вільготний, то в москалі не підеш; через те оженив тебе, сину, думав — доживу віка з старою при тобі. Аж тут сьогодні десятник загадує везти тебе до прийому на Кузьми-Дем'яна. Так оце я ходив, щоб довідаться, як воно так. Тоді й писар казав, що ти вільготний, а тепер — на тобі! — Грицько тяжко дух перевів. Голос його тремтів, на старих очах показались сльози.

Жінка Петрова, Ярина, зовсім пополотніла. Вона вже ходила важкою і скоро ждала родин. Петро слухав батька, і все нижче та нижче клонилась йому голова, ніби вона важча стала і не міг він вдержати її рівно. Всі мовчали.

— У волості нічим не порадували, — знову заговорив дід. — Кажуть, що у мене є ще старший син, Дем'ян; то через це ти не маєш вільготи.

Ярина тихо плакала, а Петро, низько похиливши голову, дивився в землю.

— На кого ж ти мене оставиш? — промовила Ярина. — Що я, бідна, буду робить з малою дитиною? Доле моя нещасливая! Голубе мій, Петре!..

Ярина голосно заплакала і припала головою до Петра. Петро здригнувся, йому важко було й гірко, що він нічого не міг сказати Ярині, не мав чим розважити її. Самого сльози душили, а він силкувався не показати цього. Петро тільки і сказав: "Орисю, не плач!" Та так же жалібно та ласкаво сказав, що Ярина зовсім розревілась і обняла його за шию.

— Годі, діти, будемо богу молиться... Він милосердний. Він утішить нас!.. Ходім у хату.

В хаті, як дозналась мати, піднявся такий плач, що Петро не витерпів, взяв шапку й вийшов надвір! Дуже йому жаль було старого батька й матері, бо вони без його повинні в старці піти, а ще більше жінки! Недавно побрались, не сьогодні-завтра родини і треба покидать!

"Не страшно мені ні війни, ні служби — нічого мені не страшно. Пішов би, як усі, вислужився б; та як подумаю про батька, матір і жінку, то мов гадюка коло серця в'ється. Нащо було женитися?.."

Так думав Петро.

До Кузьми-Дем'яна ще було з місяць. Стара мати й жінка лагодили Петра в дорогу; кожний день плакали, а Петро молотив хліб, крив хату і сумував. Дід Грицько разів три був у городі, заходив до начальства, розпитував, радився з людьми, але скрізь сказали: нічого не поможе, треба йти у москалі. Одна ще надія зосталась — може, далекий жеребок витягне...

Та не витяг Петро далекого жеребка! Записали в москалі і пустили додому разом з другими. Через два тижні треба було їхать у город і зовсім попрощатися з селом і родиною.

Від горя та нудьги дід занедужав так, що думали, вже й богу душу оддасть. Одначе провалявся тільки з тиждень і піднявся якраз перед тим, як треба було їхать у город, везти сина.

III

Ще й сонце не сходило, як стара Марина вже піч витопила і снідать наварила. Повставали діти і, помолившись богу, зараз почали збиратьcя в дорогу, в город. Оксана зав'язала в полотняну торбу чотири сорочки, штани, два рушники, клубок ниток, дратву й шило і поклала в мішок. П'ять кусків сала, три паляниці, пирогів більш десятка теж зав'язала в другу торбину і поклала в мішок.

— Здається, все, братику! — промовила Оксана до Петра. — Багато не набирайся, бо походом важко буде нести.

Ярина сиділа на лаві, як тінь. Вона стільки сліз виплакала за весь час, що тепер вже не плакала. Лице поблідло, аж зморщилось. Ясні очі мутні стали і, здавалось, без всякої надії дивились на Петра. "О злая доле! Навіщо ти нас з'єднала? Хіба на те, щоб, не давши й годочка пожить укупці, розлучити?"

Так думала Ярина.

Петро мовчав, й усі мовчали. Тяжке горе давило сім'ю. Тільки що діждала сім'я робітника, а тут тому робітникові прийшлося йти у москалі; то де вже там розмовлять? Всі думали свою думку. Мати сиділа на лаві й очей не спускала з Петра. Іван сумно дивився на збори: йому, як меншому, приходилось зоставаться на хазяйстві коло батька, а Оксана, сама менша, хоч і жаль їй було брата, якось менше печалувалась: сказано — дитина. Надворі чутно було гомін: то батько лагодився в дорогу і балакав з сусідом Дмитром.

— А що, діду, — каже Дмитро, — сина везете? Хіба вже пора?

— Та пора. Ще вчора треба було, та коли ж жалко й з двору вивозити. Невістка та стара упросили, щоб хоч один день ще побув.

— Що ж робить? Нічим же й не переміниш!

— Воно так, та тільки ти ще цього не знаєш. От як прийде черга которому з твоїх, тоді тільки побачиш, як-то воно тяжко... Та ще при моїй старості, коли на велику силу ноги волочиш. Зайди в хату, Дмитро!.. — І батько з Дмитром увійшли в хату.

— Давай, стара, снідать, та з богом і в дорогу, бо день тепер малий, то щоб не спізнитися, а ночі темні. Конячки достав у Данила; спасибі йому — дав.

Подали на стіл, що бог послав, поснідали. Іван пішов запрягать коняку.

— Ану, збирайся, поїдем! — сказав дід до жінки. — Та не плач, ще в городі наплачешся.

— Ви не журіться, скоро вернеться. Тепер служба недовга: незчуєтесь, як і перелетять ті п'ять літ! — утішав Дмитро.

— Хіба ж можна знати, чи вернеться він, чи там і зостанеться? Боже милий! Нащо ти діток тих даєш, коли з їх не поміч, а горе? Тільки що діждались парубка, оженили, і хазяйство пішло лучченько, а тут — на тобі! — іди в москалі! Одно те, що дитина, сердешна, горя там набереться, а друге — і нам горе без нього! — проговорила Марина.

Не можна ні написать, ні розказать, як вбивалась Ярина за чоловіком. В город їй їхать страшно було, бо ще, чого доброго, в дорозі щоб не заходилась родить.

— Годі, дітки, годі! — казав дід. — Скільки не плачте, не поможе. Треба їхать, щоб не спізниться.

От уже коні готові, от вже Петро попрощався з сім'єю, з товаришами, котрі надійшли, попрощався, сів на сани, ще раз зняв шапку, уклонився селянам, що проводжали його, рушили й поїхали.

— Петре, Петре, на кого ти мене покидаєш? — жалібно, мов стогнала, приговорювала Ярина. Іван і Оксана під руки повели її в хату.

Петро лицем сидів до села і очей не спускав з своєї хати і з тієї невеличкої купки людей, що стояла на горбку. Бог його зна, які думки були у нього на душі; але як сховалось село від очей, він тяжко зітхнув і обтер сльози.

Була вже зима. Санна дорога лежала гарна. Конячка жваво мчала сани. Петрові хотілось, щоб хоч довше їхать до города. Він часто вставав, ніби змерз, і йшов за саньми. Дорогою стріли ще кілька підвід з новобранцями: там були п'яненькі, голосно гомоніли, іноді підспівували. Петро трохи розважився... Аж тут і город показався. Як показався город, то й п'яненькі затихли, а що Петро, то навіть сумніший став, ніж з села виїхав. Село вп'ять стало у нього перед очима, і жінка заплакана, з тяжким горем на лиці, і сестра Оксана, й брат Іван... пораються коло хати. Іван дає скотові їсти... От жене на водопій... от поприв'язував худобу до ясел, повечеряв і пішов на досвітки. А на досвітках дівчата прядуть, шиють, розказують про всячину, сміються, співають. Усі свої, усі знають одне другого змалечку. І згадав Петро, як колись-то він гуляв з Яриною, як вони кохались, як на досвітки ходив, який щасливий був оженившись, як удвох з Яриною ждали сина — і сльози покотилися з очей... Горенько тяжке!

Тппрру! Приїхали на постоялий двір.

IV

Що хоч роби, а додому треба їхать, бо з сином у москалі не приймуть. То так і наші: пожурились, поплакали, випили трохи на дорогу та й поїхали додому. А Петро зостався між новими товаришами, такими ж новобранцями, як і сам.

Усякого тут народу було. Були й такі, що радісно гопака садили, але більш таких, що нишком горювали.

— А що, братці, як вам здається московська каша? — питав новобранців один веселий дуже парубок Пилип. — Коли по правді сказать, так вона далеко лучче, ніж той борщ, яким нас годують в косовицю пани та купці. Я, братці, цілий свій вік у наймах, нема в мене ні батька, ні матері, ні братів — один собі. То гусей чужих пас, то свиней, а потім і справжнім робітником зробився, та все на чужій ниві. Так мені й байдуже. Горя скрізь доволі: де горювать, то горювать.

Пилип справді був такий безродний, як він казав. В селі, де він був перед набором, його всі любили. Пилип рідко коли журився, раз у раз був веселий, жартливий; з ним не скучно було: він і заспіва, і казки скаже, й приказку вставе, й потанцює. А вже жида ніколи не пропусте повз, щоб не вдіяв йому чого-небудь: підкрадеться ззаду й загавка достотнісінько як собака, так що жид мов навіжений кинеться вбік. Жид — лаяться а Пилип, ніби й не він, вже що-небудь друге робе, хоч, приміром, козака між хлопцями танцює. Жвавий був козак, і любили його всі, — з первого дня вже знали, що його звуть Пилипом.

Новобранці обступили Пилипа й слухали, як він розказував.

— Погано, братці, мені жилося в наймах, і я охоту маю попробувать ще московського хліба. Хоч воно й тут, мабуть, не з медом, а все ж краще мені здається, ніж без роду, без племені скитаться в наймах. Що було — те бачили, що буде — побачимо! Дем'яне!.. А де він? Грай, будемо танцювать, бо щось холодно!

Замлілий парубок з городських шевців заграв на гармонії барині.

— Ну тебе к бісу з твоєю баринею! Ти заграй козачка. Дем'яне, та йди-бо сюди, заграй нам!

Прийшов Дем'ян, вийняв сопілку і стругнув козака, придавивши сопілку на бур.

Аж відляски йшли, так Пилип садив козака, а за ним і другі, та ще з гиком, з присвистом.

Петро підійшов і став дивиться. Він забув про батька, про матір, забув, що він у москалях: йому здавалось, що це на вулиці в селі хлопці гуляють.

— Ану годі! Гайда на рощот! — прокричав старший над новобранцями. І Петро зразу опам'ятався, що це не село, згадав, як дома іноді гуляли укупі з Яриною і на рощот там ніхто не кликав.

Після рощоту сказали, що скоро будуть вибирать, в яке військо кого записать.

— Ото коли б, господи, мене куди-небудь далеко взяли, щоб більше світа побачить та розуму набраться, щоб не дурнем вмерти! — казав Пилип.

А Петро думав: "Коли б, господи, мене тут поблизу зоставили! Все б частіше бачився з Яриною, а може, коли-небудь і додому б відпросився. А то, не дай бог, як запроторять на Кавказ або й далі..."

V

Пилип запримітив, що Петро найсумніший між усіма новобранцями. Все неначе він щось думає. А вони близько стояли на квартирі, один біля другого. Після рощоту Пилип і каже до Петра:

— Ходім, брате, чаю, чи що, нап'ємося.

— Ні, не хочу, я до нього не привишний, та й привикать не хочу. Бог з ним.

— Ну якого бісового батька ти сумуєш, скажи мені? Адже ж хоч ти сказись, то нічого не поможе. Тепер, брат, один чорт! Лучче не журись. Хіба ти жінку чи дітей покинув? Шість літ перебіжить — і не оглянешся!

Пилип був така щира людина, до котрої якось несамохіть прихиляється чоловік: раз у раз він веселий, жартливий — все йому ніби свято, то як почав він коло Петра теревені правити, і розважив його. От Петро згодився піти з ним чаю пить. У трактирі вони сиділи недовго і вийшли звідтіль трохи під чаркою. Петро дорогою розказав Пилипові про своє безталання: як жінку покинув, який у нього батько старий і що через це він такий сумний. Пилипові дуже жаль було Петра, і він кожний день чим-небудь розважав його.

Так пройшло тижнів зо два. Вже Петро неначе трохи повеселішав. Нема такого горя на світі, щоб його не можна було забуть хоч на хвилину. До того ж, на зборні раз у раз співи та танці, а ввечері Пилип в чайну тягне і на свій кошт частує. У Пилипа були грошенята: чоловік він одинокий, то в наймах зібрав собі рублів сорок. Що день, то все більш привикав Петро до нового життя: нічого не роблять, їдять, п'ють, співають, танцюють — чого ж ще? А тут ще й Пилип — парень друзяка — підохочує.

Раз вони йшли із зборні, а Пилип і каже:

— От, брат, якби в Варшаву або в Петербург мене взяли! Тільки туди, кажуть, посилають людей все великих, а я, здається, малий. А тебе, певно, попруть туди: ти хлопець бравий!

Петро мовчав. Як не балакали нічого про московщину та про те, що треба покидать свою сторону, то він забував про своє горе. Пилипові слова знов розвередили болячку.

На квартирі Петро довго не спав: все думав про жінку, про село; нагадав, як був ще малим хлопчиком, де грався, з ким бився. Все

позгадував: і як рогіз рвали, як любив його батько, згадав парубоцтво... А там пішли досвітки, люба розмова до білого дня з Яриною, і співи, й жарти — все пробігло перед Петром. От іде він з старостами до Ярини, серце стукотить у грудях, хоч і знає, що Ярина любить, і з охотою рушники подає, а все ж таки чогось моторошно й любо так. Ввійшли в хату. Ярина засоромилась і не знає, куди очі діть, як побачила старостів; і самому ніяково. Стоїть і шапку мне в руках, та спідлоба поглянув на Ярину, а та теж глянула на його: зустрілись очима. Ярина почервоніла, як калина, а в самого мов жаром поза шкурою посипало... Петро зітхнув і повернувся десятий раз на другий бік. Вп'ять Ярина перед очима. От вже побрались, ідуть до шлюбу; дружки сміються, розказують, а Ярина чогось смутна, мов що загубила, мовчить.

— Чого ти, серце, невесела? — шепче їй Петро.

— Так! — каже Ярина й поглянула на нього. В очах сльози, а сама мов ясочка усміхнулась...

Весілля пройшло перед очима, і Петро заснув. Сниться Петрові, що він їде кудись далеко на машині, їде довго, всяких людей зустрічає, та все чужі; а далі приїздить в якийсь город. Тут його роблять москалем. От стоїть він, одягнений в московську одежу, з рушницею; от виправляють його, руки йому підіймають вгору і пускають вниз... то вп'ять махають його руками, під бороду штовхають... точнісінько так, як він бачив колись муштру. Коли це приїздить начальник і каже:

— А де тут Петро Мирошник?

— Осьде! — одказує унтер-офіцер.

Підійшов начальник до Петра та й каже:

— Ану лишень маршируй!

Петро пішов маршировать. Начальник кричав:

— Не так!.. Ногу вище!.. Закаблук назад!.. Носок витягни!.. Живіт підтягни!.. Рівніш! Рівніш!!! Раз, раз, раз!

Іде Петро біля начальника.

— Носок витягни! — кричить начальник. А далі, як зацідить його по потилиці!.. Так Петро й скочив з постелі. Прокинувся — вже світ білий. Перед ним стоїть Пилип і каже:

— Чого це ти так руками кидав? Ходім, пора на зборню.

VI

Прийшли наші новобранці на зборню, аж там вже й перекличка йде.

— Ви сякі-такі! — гримнув на їх унтер-офіцер. — Чого вилежуєтесь у пуховиках? От я вам дам!

— А дзуськи, лисий! — каже Пилип, тільки так, що унтер-офіцер не чує. — На пуховиках, — передражнює він. — Бодай ти цілий вік на таких пуховиках спав.

Біля нього новобранці сміються.

— Цить, нехай йому біс! Ще, чого доброго, почує, то й потилицю натовче.

— Хіба в нього такі довгі вуха, що аж звідціля почує? Досадно, єй-богу! Такий же чоловік, а глянь — пана удає! "Такі-сякі!" — передражнював Пилип унтер-офіцера.

Новобранці, котрі близько стояли, сміялись. Унтер-офіцер підійшов ближче.

— Чого ви там зуби скалите? Глядіть лишень, щоб на кутні не засміялись. Чуєш ти, базіка! — каже він до Пилипа. — Ти тільки вмієш базікати, а на перекличку пізніш усіх ходиш. Чого опізнився?

— Я заходив у церкву богу помолитися, щоб до вашого чина дослужиться.

Новобранці засміялись.

— Що таке? Ти дуже цікавий! — За сміхом новобранців він не розслухав, що сказав Пилип. — От я тобі!.. — Та й не договорив унтер-офіцер, що він хотів йому зробить, бо закричали, що начальник іде, так він пішов назустріч.

Почали вибирать новобранців, кого куди послать. Петрові прийшлось у Петербург, у гвардію. Прийшла черга до Пилипа.

— Пилип Горобець! — викликав його начальник.

Пилип підбігцем вийшов та й став перед начальником на витяжку, мов справжній москаль. Він вже давно придивлявся до того, як москалі ходять, як стоять, і успів всю постать з них зняти. Начальник засміявся та й каже:

— Ти, мабуть, охотишся до служби?

— Все одно, барин, ваше благородіє! Хоч охоче йди, хоч ні, а йти треба. То я вже лучче охотника з себе удаю.

Обгледіли його, й каже начальник:

— Куди ж тебе послать? Може, ти тут охоту маєш зостаться, в мене?

— Е, ні! Я б хотів куди-небудь далі. Чи не можна, ваше благородіє, у гвардію?

Пилип був малий на зріст, і просьба його так розсмішила начальника, що він аж за живіт брався та реготав.

— Диви, бісова личина! Не тільки нас, а й начальника розсмішив. Цей не пропаде! — балакали між собою новобранці.

Висміявся начальник та й каже:

— Ні, брат, цього не можна. Ти малий, а туди вибирають великих.

Пилип трохи засоромився, а далі почухав потилицю та й каже:

— Ну, коли так, то вже куди хочете, ваша милость, тільки тут не зоставляйте.

Начальник не став би й говорить з таким блазнем, та коли ж Пилип смішив його, то через те він з ним і розбалакався.

— Ну-ну, зоставайся тут. Ти мені уподобався. Тобі добре буде! — сказав начальник і викликав другого.

Повернувся Пилип по-московськи на пальчиках та й пішов у гурт. Невесело йому було, сердився Пилип. Воно так все буває: як чоловік забере собі зараннє в голову, що ось так і так воно буде, а так не зробиться, як йому хотілось, ну й досада візьме. Недовго ж Пилип і журився. Не вспіли двох новобранців викликать, як він уже докладав штуки.

— А де ж Петро? От, бісова сова! — казав він на одного витрішкуватого новобранця. — Куди полетить? Аж у Петербург! А бідненький горобчик як сидів під стріхою, так йому й сидіть!

В сніданок скінчили перекличку і начальник звелів тим, що в гвардію, йти додому, забирать збіжжя своє та й на машину.

— Отака ловись! І попрощатися з Петром не дадуть! — каже Пилип. — Біжи ж ти, Петре, на квартирю та забирай клунки, а я піду достану снідать, та хоч поснідаєм на вокзалі.

VII

Поки тут в городі Петро тинявся щоранку й щовечора на зборню, слухав теревені Пилипові, дивився, як танцюють, а іноді й сам співав у гурті, поки він помаленьку забував про село, старий батько його, Грицько, занедужав. Сказано, чоловік сливе столітній, то де вже те здоров'я візьметься; а тут ще горе пристукало, то воно й не диво, що дід заслаб. Поки сина вирядив, Грицько опустився і ото не видержав, сердега, та й звалився. Одначе через силу піднявся, щоб одвезти Петра в город; а як вернулися з города, то дід виліз на піч і почав кашлять: розламало всі кістки. Стара Марина ходила як варена. Ярина охала, збиралась родить: вона дуже стривожилась своїм нещастям і родила скоріше, ніж ждала. Скоро після того, як старий Грицько вернувся з города й заслаб, Ярина розходилась родить. Старий на печі охає, а Ярина на полу — двоє слабих в хаті. Баба Марина не знає, кому й поміч подавать. Під вечір Ярину полегчив бог: вона благополучно родила сина, вгамувалась трохи й заснула. Іван один хазяйнував: воду носив, помагав Оксані, воли й телички напував, їсти скотові давав — скрізь справлявся. Сказано — хазяїн.

Охрестили новорожденного і назвали Грицьком. А дід Грицько, як тая свічка, що догорає... — то палахне, то притухне. Оце неначе лучче йому — і попоїсть трохи, і просить, щоб онука показали; хрестить дід

онука та шепоче молитву, й сльози на очах; потім неначе зовсім забудеться, розказує щось таке, ніби Петра він бачить.

— Піди, сину, до пана та попроси дощок мені на домовину... Ти вже йому одслужиш... Отак, отак, зв'яжи його, дочко, гарненько, щоб не пошкрябалось... Петро скоро вернеться... Весною, бог дасть, хліб уродить, я буду тобі помагать, сину! Як-небудь справимось: тепер не те, що... тепер ми вдвох! От, як ти був малий, то мені важко було... Біжи ж, Іване, до попа! Чого дивишся?..

— Господь з тобою, старий! Що ти балакаєш! Перехрестись!

— Га?

— Перехрестись, кажу! Дід хреститься.

Стара Марина плаче, Ярина теж, а малий Грицько лежить у неї коло грудей, йому й байдуже!

— Нехай, мамо, Іван покличе Дем'яна: може, він яку раду дасть.

Покликали старшого сина Дем'яна. Батько його не пізнав.

— Іди, Іване, в город; може, Петра пустять додому: батько вмирає, та й жінка родила. Хоч би на тиждень відпросився... — посовітував Дем'ян.

Достали конячки й вирядили Івана в город. Дем'ян наставив його, як найти Петра і що сказать.

От приїхав Іван у город, розпитався, де зборня. Приїздить туди. Його обступили новобранці, почули, що він шукає Мирошника Петра.

— А який це, братці, Петро? Чи не той, що сьогодні їде, що з штукарем Пилипом водився?

— Та той же, той!

— Та он, диви, Пилип. Чуєш, Пилипе! Іди сюди, діло є! — гукнув один парубок.

— Ніколи!

Пилип біг на вокзал, ніс снідать Петрові.

— Та постривай, ось брат Петрів приїхав.

Почувши, що тут брат Петрів, Пилип підбіг до гурту.

— А що, малий? Петро вже, мабуть, на вокзалі. Він сьогодні їде аж у Петербург... От світа побачить!.. Поїдемо мерщій — попрощаємось! — Та не став багато говорить, сів на саночки і погнав конячку.

— Ну, а батько та жінка Петрова здрастують? — спитав Пилип дорогою.

— Де там! Це ж я приїхав, щоб Петро одпросився додому хоч на тиждень, бо Ярина скинула дитину, лежить слаба, а батько навряд чи й до завтрішнього дня доживуть — так їм погано!..

— Тпрру! Чом же ти не кажеш? Боже мій милосердний! Що ж тут у світі божому робить? Постривай, поїдемо до начальника! А може, вже пізно. От горе! Якби на мене, я б утік на ті три дні, а він побоїться!..

Круто повернув Пилип конячку й затопив у весь дух до квартири начальника.

VIII

Поки Пилип допросився, щоб начальникові сказали про нього, поки начальник вийшов, пройшло доволі часу.

Як розказав Пилип начальникові про сімейство Петрове, так той аж зморщився. Мабуть, йому жалко було. Та тільки він одказав йому ось як:

— Гарний ти товариш, і жаль мені твого Петра, але я нічого не можу зробить, бо вже всі маршрути готові і команда на вокзалі, може, через яких-небудь півчаса зовсім рушить в дорогу. Іди собі з богом. — З цим словом начальник повернувся та й пішов собі у кімнату.

Пилип стояв, мов шалений. Він думав, як скаже начальникові, що у Петра жінка родила, батько вмирає, то той зараз захапається, сяде з ним в ґринджоли, поїде на вокзал, візьме Петра і пустить додому на неділю, А тут ось що: маршрут записаний! Може, він так і довго б простояв, якби денщик не нагадав йому, щоб ішов собі.

Опам'ятавшись, Пилип прожогом кинувся з хати до саней, мерщій сів на сани й хутенько погнав конячину на вокзал.

— А що ж ви довідались — чи пустять Петра? — спитав Іван.

— Ні, братику, — у маршрут записаний. Не можна, каже. Коли б нам тепер поспіть та хоч попрощаться з ним. — І з цим Пилип погнав дужче конячину.

Під'їхали до вокзалу. Пилип зараз кинув Іванові віжки, сказав "жди!", а сам мерщій побіг шукать Петра.

Вагони ще стояли, і з вікон визирали, а Петра не видко. Пилип хутко йде від вагонів, зазираючи до вікна. А це — дзелень-дзелень-дзелень! —

третій дзвінок. Пилип підбігцем іде та дивиться до вікна. Машина свиснула, поїзд рушив. Пилип несамохіть крикнув:

— Петро!

А Петро з вікна:

— Прощай, Пилипе!..

— Постой, постой! — кричав Пилип і біг за машиною.

— Куди ти? — крикнув жандарм і вхопив його за руку. Пилип вирвався, кинувся доганять машину, потім опам'ятався, став і довго дивився вслід машині, і сльози текли йому по лицю...

Пилип вийшов до Івана, розказав йому, що Петро поїхав і що він не поспів йому нічого сказать. Пилип був хмурий — все мовчав. Поїхали в город. Іван підкинув коняці сіна, а Пилип сів з ним снідать той сніданок, котрий наготовив задля свого товариша.

— Я, брате, коли-небудь влітку до вас прийду, як пустять. Може, поможу тобі. Ви тут недалеко живете; я знаю все — мені Петро розказував...

Так говорив Пилип, у котрого з думки не сходило безталання Петрової сім'ї.

Дещо розпитав Пилип у Івана, поміг йому запрягти коняку та й пішов собі на зборню, а Іван поїхав додому.

IX

"Як там батько дома? Чи ще живий, чи застану його?" — думав Іван дорогою. Молодий хлопець за один місяць багато бачив у своїй сім'ї горя. Не раз, дивлячись, як мати та Ярина плачуть, йому жалко й досадно було, що він нічого не міг зробить задля їх спокою; а як батько заслаб, Іван ходив, мов шалений. Тепер, їдучи в город, він думав, що привезе Петра і хоч трохи розважить Ярину й матір. Коли ж і тут невдача. Він не вмів добре розібрать, як воно таке нещастя склалось, і в думках своїх винуватив московську службу...

Пізно ввечері вернувся Іван у своє село. Де-не-де в хатах було світло. І в їх хаті ще світилось. Тільки що Іван в'їхав у двір і почав розпрягать коняку, як з хати вибігла Оксана. Вона кинулась до Івана з плачем.

— Братику ріднесенький! Посиротив нас господь: татко вмерли!.. Що ми тепер будемо робить?

Іван випустив з рук віжки і взявся за голоблю рукою, ніби обперся, щоб не впасти, бо ця звістка неначе важким камінням пригнітила його. Хоч він бачив, що батько дуже старий і слабий, тільки заспокоював себе, що бог помилує... Як не важко йому було, одначе він не плакав. Мов розсердився чого, такий був похмурий...

Продали теличку й поховали батька. На похоронах розказували люди, що тепер Марині вернуть сина. Декотрі радили їй піти до начальства. І де-то вже Марина не була, кого вона тільки не питала?! Та скрізь сказали їй: не можна вернуть сина, бо єсть старший Дем'ян...

Як не важко поховать рідного чоловіка, як не плачуть, не горюють люди, а все ж таки нарешті вгамуються. Живий об живому думає. Треба хліба добувать, податі платить, то за роботою чоловік скоро забуває горе. Та як по правді сказать, то бог його знає, що б воно й було, якби люди не мали короткої пам'яті. Горя так багато скрізь, що й сказать не можна... Так якби не забували про сьогоднішнє горе взавтра, а найбільш

через тиждень, так мало б таких людей знайшлося, котрі б цілий свій вік день у день не плакали.

Вгамувались і Мирошники...